

BOGDÁNDI ZSOLT

Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*

A Buda török kézre kerülése és Erdély Habsburg-uralom alá jutása közötti évtized (1541–1551) történetét számos vonatkozásban homály fedi. Ez a források csekélységének, de inkább azok szétszórtságának és ebből fakadó feltáratlanságának a következménye. Míg a politikai események irányvonalai nagyobbára ismertek, addig főleg a Tiszától keletre levő területek gyakorlati igazgatásának, kormányzásának részleteiről csupán zavaros ismeretekkel rendelkezünk. Ez a megállapítás a központi bírászkodás tekintetében fokozottan és nem csupán erre az időszakra vonatkozóan igaz. Ebben a korszakban természetesen nem beszélhetünk még e területeken fejedelmi tábláról, de mindenképpen sokatmondó az, hogy Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról összeállított munkájában a táblai működésről csupán féloldalt tudott írni, megállapítva, hogy „a 16–17. századi erdélyi perjog monografikus feldolgozása még vállalkozóra vár”.¹ Ez nagy részben annak tulajdonítható, hogy munkájának összeállításához az okleveles anyagot – melynek jelentős része a perek során keletkezett – csak kismértékben hasznosította.²

Az előbbieket alapján következik, hogy az 1541–1551 közötti időszak központi bírászkodásának legalább vázlatos ismertetéséhez is a jogszolgáltatók által kiállított oklevelek összegyűjtése és elemzése szükséges. Erre azonban, tekintettel a korszakbeli okleveles anyag nagymértékű szétszórtságára, nem vállalkozhattunk. Átnéztük ugyan néhány családi levéltárban és a gyulafehérvári káptalan levéltárában Fráter György korának bírói iratait, de az igazságszolgáltatás menetére vonatkozó következtetéseink zöme az úgynevezett Bácsi János-féle formulárium bejegyzéseire épül.³ A formuláskönyvek forrásértékére már Bónis György felhívta a figyelmet.⁴ Ezek különös jelentősége abban rejlik, hogy összeállítóik (kancelláriai

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

1 *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690.* Akadémiai, Bp., 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet 6.) 376.

2 Uo. 206., 246.

3 A kézirat jelzete: Biblioteca Universitară Lucian Blaga (Kolozsvár), Ms 1271. (az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori kéziratárának gyűjteményében) (= Formulárium).

4 Bónis egy erdélyi fejedelemségszervezeti formuláskönyvet is közölt. Ennek bevezetőjében kifejti, hogy „az erdélyi formulagyűjteményeket legalább regeszták és kivonatok formájában ki kell adni s le kell szűrni belőlük a kínáló tanulságokat”, ld. *Bónis György–Valentiny Antal: Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602).* Minerva, Kolozsvár, 1947. (Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2.) 5. E tanulmányt a szerzők a Kelemen Lajos 70. születésnapjára tervezett emlék-

íródeákok, titkárok, hiteleshelyi jegyzők, vármegyei jegyzők) olyan teljes szövegű vagy csonkított okleveleket másoltak le, amelyeket a további gyakorlatra nézve különösen jellemzőknek tekintettek. A kancelláriai stílus és a bírói gyakorlat szempontjából fontos ügydarabokat vezették be, szándékuk pedig az volt, hogy a maguk és utódaik munkáját megkönnyítsék, de ezzel a bírósági eljárásra vonatkozó adatokat is megőrizték.

Az általunk felhasznált Bácsi János-féle formuláskönyv nem ismeretlen a kutatás számára. A fejedelmi kancellária kialakulásáról is értekező Pécsi Anna a Szentpéter- emlékkönyvben ismertette röviden az akkor még az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárában őrzött vaskos, 312 számozott fóliót tartalmazó, mutatóval ellátott, de így is vélhetően megcsonkult kötetet.⁵ Ő helyesen állapította meg, hogy a 16. század második felében összeállított kézirat alapján véve kisebb kancelláriai formuláskönyv, és „egyik legnagyobb értéke, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatban minden elképzelhető esetre találunk benne oklevélmintát”.⁶ Az azonban elkerülte a figyelmét, hogy a kézirat tartalmilag két, viszonylag jól elkülöníthető részből áll: a régi számozás szerinti 130. fólióig kisebb részben Fráter György (a 18. fólióig), nagyobb részben Ferdinánd és helytartója, Várdai Pál, illetve a nádori helytartó Révai Ferenc nevében kelt okleveleket tartalmaz, kelet nélkül, de gyakran csonkítatlanul megőrizve az eredeti szövegekben levő személy- és helyneveket. Ezek után valóban erdélyi vonatkozású, többnyire János Zsigmond nevében kelt formulák következnek, de alkalmanként továbbra is találkozhatunk korábbra, például Szapolyai János korára keltezhető, még Budán kiadott oklevelekkel.⁷ A kézirat első részében olvasható szövegek viszont egyáltalán nem érintik az egykori erdélyi vajdaság területét, hanem a Fráter György nevében kiállítottak Váradon, a Ferdinánd vagy helytartói nevében kiállítottak pedig Pozsonyban keltek (amikor a kiállítás helyére vonatkozó részt bemásolták), és tartalmilag a tiszántúli részekre, illetve a felső-magyarországi vármegyékre vonatkoznak. Pécsi megállapítását, miszerint „ezek az oklevelek azonban bármikor kezébe kerülhettek Bachynak, mert mint erdélyi ügyekkel kapcsolatos oklevelek, ott voltak a kancelláriában”,⁸ nyugodtan elvethetjük.

A szembeötlő tartalmi különbségre, illetve a nem erdélyi vonatkozású bejegyzések viszonylag nagy számára több lehetséges magyarázat van. Ezek közül az első az, hogy a formuláskönyv első része utólagos bekötés révén került jelenlegi helyére. Habár nem vethetjük el teljes mértékben ezt a változatot, az egységes

könyvbe szánták, de minthogy ennek megjelenését elgáncsolták, a Szabó T. Attila által bekötetett és az EME könyvtárában őrzött példány alapján idézzük.

5 Pécsi Anna: Az erdélyi fejedelmi kancellária első formuláriumos kézirata. In: Emlékkönyv Szentpéter Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére. Dunántúl Ny., Pécs, 1938. 385–395.

6 Uo. 390. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos oklevelek mellett bevezettek néhány adománylevelet is.

7 A kézirat 177. lapján pl. „Datum Bwde 1537” keltezésű, a 179.-en viszont már Váradon kelt szöveget találunk, amely azonban budai zsidó és olasz kereskedő vitájáról szól.

8 Pécsi A.: i. m. (5. jz.) 390.

írásképp mégis inkább arra utal, hogy ugyanaz a személy másolta végig a szövegeket. Ebben az esetben pedig a szövegek tartalmi változásai a másoló pályájának szakaszait követik. Végül azt a lehetőséget sem vethetjük el, hogy az egész kötet egyazon kéz írása, de annak összeállítója magával hozta Erdélybe korábbi kancelláriai tevékenységének „emlékeit”, és ezeket másolta be a formuláskönyvbe, sőt az sem zárható ki, hogy a szerkesztő egy korábbi formuláriumból másolt be szövegeket saját kötetébe.

A kötet borítólapján levő possessorbejegyzés alapján a kézirat feltételezett összeállítója, vagy legalább annak bekötője Bácsi János, aki 1567–1577 között szerepel a fejedelmi kisebb és nagyobb kancellária íródeákjaként,⁹ de nevével még 1584-ben is találkozhatunk.¹⁰ Ebben az esetben a nagy időintervallum miatt kétségesnek tekinthető, de nem teljesen kizárt az azonosítása azzal a Bácsi Jánossal, aki 1538-ban áldozópapként a váradi székeskáptalani hiteleshelyen jegyzőként szolgált.¹¹ Ez az állás ugyanakkor magyarázatot adhatna a Szapolyai János és Fráter György nevében Váradon kelt oklevelekre (kevésbé a Budán keltekre), és innen Bácsi könnyen kerülhetett Ferdinánd valamelyik megbízott bírójának, talán Várdai Pálnak helytartói irodájába, vagy a bejegyzésekben több alkalommal is előforduló bodoni Pósa György személynöki ítélőmester mellé.¹²

E vaskos formuláriumból témánkat csupán a kötet első 18 lapjának Fráter György nevében kelt bejegyzései érintik. Mielőtt azonban alaposabban tárgyalnánk ezeket a szövegeket és az azokból levonható következtetéseket, szükséges a korszak eseményeit is röviden áttekinteni. Az egyértelmű, hogy a Buda eleste utáni időszak egyik legbefolyásosabb politikusa Fráter György volt.¹³ Annak ellenére, hogy a kiskorú választott király gyámjaként a szultán rábízta a Magyar Királyság Tiszán túl eső részeinek kormányzását, Fráter György haláláig arra törekedett, hogy Ferdinánd kezébe adja ezt az országrészt. Az ő kezdeményezésére született meg előbb a meghiúsult gyalui szerződés, majd 1549-ben a nyírbátori egyezmény,

9 Róla ld. *Trócsányi Zs.: i. m.* (1. jz.) 189. Vö. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1581. János Zsigmond Királyi Könyve (1569–1570). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. EME, Kolozsvár, 2003. (Erdélyi Történelmi Adatok VII/1.) 180., 182., 219., 342. sz.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL), F 15 Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla IX. k. 45r–45v. Bácsi János kolozsvári polgári családból származott, ez magyarázhatja a kolozsvári peres ügyekre vonatkozó bejegyzéseket.

11 *Varga Árpád*: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kriterion, Bukarest, 1980. 34.

12 Pósa György Doboka vármegyei kisbirtokos család sarja. Előbb Szapolyai, majd pártot váltva Ferdinánd, ill. Várdai Pál személynöki ítélőmestere volt. Ld. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 17.) (= KmJkv) II. 3799., 4754., 4902., 5328. sz. Ebben a korszakban a személynök általában a helytartó mellett tartózkodott. Ld. *Laczlavik György*: Várdai Pál helytartói működése 1542–1549. Levéltári Közlemények 83. (2012) 29–32.

13 E korszakról és György barát szerepéről részletesebben ld. *Oborni Teréz*: Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok. ELTE, Bp., 2011. (Udvartörténet Kötetei 4.).

melynek következményeként Izabella gyermeke nevében lemondott a területekről Ferdinánd javára. Addig is – a királyné hatalomátvételi kísérletei ellenére – a keleti országrész irányításának minden ágazata Fráter György kezében összpontosult. Helytartói címét az erdélyi rendek valószínűleg 1542 elején ismerték el, ehhez járult már korábban is viselt kincstartói, majd 1544-től főbírói címe.¹⁴ A helyzetet bonyolítja, hogy a Barát nemcsak a gyermek János Zsigmond, hanem Ferdinánd nevében is kormányzott, helytartói és kincstartói kinevezését ő is megerősítette.¹⁵

Dióhéjban összefoglalva ennyi az, amit Fráter György korszakának kormányzatáról a szakirodalom alapján tudni lehet. Most pedig térjünk rá arra, hogy miként tudjuk kiegészíteni e sommás képet a feldolgozott formulárium bejegyzései és okleveles adatok alapján, különösen az utóbb Partiumnak nevezett területen folyó jogszolgáltatásra vonatkozóan. Ismeretes, hogy a bíraskodás mind Mohács előtt, mind azután meghatározott terminusokon folyt. Az uralkodók ezekre halaszthatták akár a folyton tárgyalanádó legrövidebb ügyeket, akár a rövid és más jellegű pereket azokban az esetekben, ha a szokásos nyolcadosok megtartása elmaradt. A formulárium Fráter György korában kelt bejegyzései leggyakrabban a Dorottya-napi terminust (február 6.), ritkábban pedig a Bálint-napi terminust (február 14.) és csupán egyszer a Quasimodo vasárnapi (húsvét utáni első vasárnap) határnapot említik. A Bálint-napi terminus esetében ama ügyeket is felsorolták, melyeket e napra halasztottak el, nevezetesen a hatalmaskodási, örökösödési, zálogos, hitbért és leánynegyedet érintő pereket.

Nyolcados törvénytiszakra való idézést csak egy esetben említene a feldolgozott bejegyzések, amikor egy iktatás alkalmával a tiltakozókat Szent Mihály nyolcadára idézték meg,¹⁶ de innen aztán halasztással az ügy a leggyakrabban előforduló Dorottya-napi terminusra került. Az idézések a személyes jelenlét bírósága elé történtek, 15. napra. Ez azonban véleményünk szerint nem a folyamatos bíraskodásnak a jele,¹⁷ hanem inkább arra vall, hogy Fráter György bírói székén követték a középkori gyakorlatot: a peres ügyek tárgyalását bizonyos terminusokra vonták össze.¹⁸ A váradi püspök és helytartó személyes jelenléti bírósága tehát

14 Erdélyi országgyűlési emlékek. I. (1540–1556). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1875. (Magyar Történelmi Emlékek III.: Országgyűlési Emlékek) (= EOE I.) 188. György barát különböző címeinek alakulásához ld. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet I.) 392–394. Vö.: *Oborni T.*: i. m. (13. jz.) 56–61.

15 *Ember Gy.*: i. m. (14. jz.) 394–395.; *Oborni T.*: i. m. (13. jz.) 60–61.

16 A nyolcados törvénykezési szakaszokról ld. *Decreta regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke. Akadémiai, Bp., 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungaricae II.: Fontes 19.) 268–269.

17 A 15. napra való idézésből következett a kúriai állandó bíraskodásra pl. *Laczlavik Gy.*: i. m. (12. jz.) 24. Az általunk áttekintett bírói levelekben azonban szinte minden esetben a 15. napról az ügy halasztással valamelyik szokott nyolcados törvénytiszakra vagy más terminusra került.

18 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1971. 264.

meghatározott terminusokon ült össze Váradon, ahogyan néhány oklevél részben bemásolt keltezéséből kiderül. A helyszín természetesen a helytartó váradi püspöki címéből adódott, itt ugyanis biztosítva voltak a bírói szék tartásának anyagi és személyi feltételei. A helytartói és később főbírói címet is¹⁹ viselő püspök bírótársai, az ítélőszék tagjai – ahogyan a bemásolt oklevelekből kiderül – némely főpapok, ítélőmesterei és ítélőszékének ülnökei voltak.²⁰ A főpapok megnevezés mögött talán a váradi káptalan jogi ismeretekben jártas tagjait sejtethetjük, akik részt vállalhattak egyik legjelentősebb jogtörténeti emlékünknél, a váradi tüzesvaspróba székeskáptalani sekrestyében megtalált regisztrumainak Fráter György kezdeményezésére és saját költségén történt sajtó alá rendezésében is.²¹

A Barát váradi ítélőszékének tagjai közül a legfontosabbakról, a tényleges jogszolgáltató munkát végző ítélőmesterekről nagyon keveset tudunk.²² Minthogy a formuláskönyvben mindig többes számban beszélnek róluk, sejtjük, hogy ketten lehettek, a tanulmányozott kötetből azonban csupán egyről van adatunk, de ő is Ferdinánd ítélőmestereként segédkezett a Barát bírói székén. Az egyik bejegyzés szerint Fráter György Doboka vármegye ispánjához, alispánjához és szolgabíráihoz, valamint az erdélyi részek (*partes regni Transsilvanensis*) minden egyházi és világi bírójához intézte parancsát az alábbiak szerint.²³ Minthogy bodoni Pósa György királyi ítélőmester (*Romanorum etc. regiae maiestatis prothonotarius*) az ő utasítására, de távollétében Váradon tartandó Quasimodo vasárnapi terminuson kell tartózkodjon („de nostra commissione in termino celebrationis iudiciorum diei dominicae Quasimodo proxime affuturo nobis absentibus Varadini fienda per certum tempus occupari debet”), ama perét, melyet a nevezett protonotarius és Ambrus nevű testvére ellenében Tötöri Miklós és Pál indított a vármegye alispánja és szolgabírái előtt, nem tudja folytatni. Ezért perének tárgyalását György barát olyan időpontra halasztatja, melyen Pósa is jelen lehet (*discussionem ad eum terminum quo ipse personaliter interesse poterit duximus prorogando*), és felhatalma-

19 Ember Győző a Barát főbírói címmel való 1544. évi felruházását azzal magyarázza, hogy a tordai országgyűlésen a tiszántúli vármegyék követei is jelen voltak, „a főbírói címet igazságszolgáltatási hatáskörének területi meghatározójaként kapta és viselte”. Ld. *Ember Gy.: i. m.* (14. jz.) 391–392. Vö. EOE I. 188–189. A változást az oklevelek intulációiban is nyomon követhetjük: 1543. júl. 3.: „Frater Georgius episcopus Waradiensis, thesaurarius et in regno Transsilvanie locumtenens regius etc.” Direcția județeană Cluj a Arhivelor Naționale (= DJANC), Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika nr. a 23. (a Jósika család hitbizományi levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a DJANC-ban őrzött anyagában); 1545. máj. 9.: „Frater Georgius episcopus Waradiensis, thesaurarius, locumtenens reginalis maiestatis et illustrissimi filii sui ac in regno Hungarie et Transsilvanie iudex generalis etc.” Uo. nr. 27. 1542. február 12-én még Erdélyország főkapitánya és kormányzója, ld. KmJkv II. 4767. sz.

20 A *stylionarium* megfogalmazása szerint: „una cum nonnullis dominis praelatis magistrisque nostris prothonotaris et sedis nostrae iudicariae iuratis assessoribus”.

21 Újabb digitális kiadása: Váradi Jegyzőkönyv – Regestrum Varadinense – The Varad Register (1208–1235). Szerk. Solymosi László–Szovák Kornél. CD-ROM. Arcanum, Bp., 2009.

22 A Pécsi által Fráter György ítélőmestereként 1545-ig említett Bodi Gáspár működésének nyomát sem a formuláskönyvben, sem az ítéletlevelekben nem találtuk, ld. *Pécsi Anna*: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp., 1938. 24.

23 Formulárium fol. 9r–v.

zásánál fogva (*authoritate superinde nobis attributa*) elrendeli, hogy a per tárgyalását – Tötöri Miklós és Pál vagy mások kérése ellenére – addig szüneteltessék, míg a nevezett ítélőmester az erdélyi részekbe mehet.

A korábbiakban említettük, hogy Pósa György már Szapolyai János okleveleiben megjelent mint személynöki ítélőmester, és tisztségét utóbb, Várday Tamás személynöksége idején is megtartotta, 1543–1546 között például gyakran lectázott Pozsonyban kelt okleveleket,²⁴ 1548-ban viszont már néhaiként említik.²⁵ Ebből adódik, hogy Fráter György váradi bíróságán valószínűleg ennél korábban, talán éppen 1542-ben segédkezhetett, tekintve hogy éppen ez az év fordul elő egyedülként a formulárium szövegeiben is. Arra viszont már nem találtunk egyértelmű magyarázatot, hogy miért működött György barát ítélőszékén Ferdinánd személynöki ítélőmestere. Itteni megbízatása talán a helyi viszonyok ismeretéből fakadt, és vélhetően a Barát helytartóságának Ferdinánd általi elismeréséhez köthető. A Fráter György által Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Heves, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd megyék részére 1543. január 6-tól tartott váradi részgyűlésen már elhangzott a rendek részéről az az igény, hogy mivel számukra költséges és a törökök miatt veszélyes is peres ügyeik intézése végett Pozsonyba utazni, bízta meg Ferdinánd Fráter Györgyöt az ország e részein a bíraskodással, mintegy az addigi gyakorlat jóváhagyásaként.²⁶ Ferdinánd erre azzal válaszolt, hogy megbízta az ország rendes bírait, hogy egy vagy két alkalmas bírót küldjenek a Tiszán túli részekre.²⁷ Talán így kerülhetett Pósa György személynöki ítélőmesterként Fráter György váradi udvarába.

A tiszántúli megyék 1543 februárjában Gyulán tartott részgyűlése – bizonyára az 1542. évi sikertelen törökellenes hadjárat hatása alatt – Ferdinánd rendelkezésével szemben megerősítette a Barát törvénykezési jogát, előírva, hogy a megyei székek fellebbviteli fóruma az ő ítélőszéke legyen.²⁸ Vélhetően erre a rendelkezésre utal a Bácsi János kötetében előforduló, Fráter György bírói székének joghatóságát meghatározó formula, amely a joghatósága alá rendelt bizonyos vármegyéket emlegeti (*causae nonnullorum comitatum iudicatu nostro deputatorum*). A formuláskönyv legtöbb bejegyzése természetesen Bihar vármegyére vonatkozik, de érkeztek pereskedők Zarándból és Békésből, és Fráter György bírói széke intézkedett Arad megyei vagy kassai ügyekben is. A kassai vonatkozású oklevél azért érdekes, mert adalékkul szolgál a Szapolyai-párti Czeczey Lénárd²⁹ kapitány bírói tevékenységéhez is, és ennek György barát ítélőszékéhez való viszonyához. A ka-

24 Laczlavik Gy.: i. m. (12. jz.) 31.; A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. III. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. MTA, Bp., 1941. 370.

25 DJANC Colecția de documente medievale, Fond fam. Gyulay-Kuun nr. 161. (a Gyulay-Kuun család levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a DJANC-ban őrzött anyagában).

26 Magyar országgyűlési emlékek. II. 1537–1545. Szerk. Fraknói Vilmos. MTA, Bp., 1875. (Magyar Történelmi Emlékek III.: Országgyűlési Emlékek) 492.

27 Uo. 498.

28 Uo. 501.

29 Róla ld. Takáts Sándor: Czeczey Lénárd kassai kapitány. In: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., 1922. 19–56.

pitányhoz címzett utasításában³⁰ a Barát előbb tudtul adja, hogy ama perben, amely néhai Ipolthy Tamásnak és Dorotya nevű feleségének [Fráter György] ítéletlevegélben leírt készpénze, arany- és ezüstneműje, ruhaneműi, házi eszközei és egyéb holmijai miatt egyrészt a felperes Ipolthy Miklós, másrészt Kornis János és György alperesek között folyt, és melyet [a kassai kapitány] bemutatott jelentése és egy peráttevő oklevél alapján jelenléte elé halasztottak („vigore litterarum vestrarum relatoriarum nobis sonantes nostram in presentiam deductae”), egyházi személyekkel, ítélmestereivel és ítélszékének ülnökeivel úgy döntöttek, hogy az ítéletlevegélben és az ezekről kelt jegyzékben felsorolt készpénz, illetve ingóságok Ipolthy Miklóst illetik meg, és azokat neki visszaadni rendelték. Ezért utasítja, hogy parancslevele, valamint az általa megpecsételt és ítélmesterei kézjegyével ellátott jegyzék kézhezvételét követően (*acceptis praesentibus regestoque per nos sigillato manibusque magistrorum prothonotariorum obsignato*) adassa vissza az ingóságokat a felperesnek, ha pedig Kornis János és György ezt megtagadná, felhatalmazása és a törvény értelmében elégtételt vehet előbb ingóságaikból, ezek hiányában pedig bárhol levő birtokjogaikból.

Fráter György váradi bírósági döntéseinek végrehajtásában fontos szerepet kaphattak a tiszántúli területeken működő hiteleshelyek, természetesen leginkább a váradi székes- és társaskáptalan, de ekkor még az aradi káptalanra is jelentős szerep hárulhatott, alkalmanként a bírságok behajtásában. A formuláskönyvben Fráter György éppen egy ilyen bírság elengedéséről rendelkezik, utasítva az aradi káptalan testimoniumát, Lőrinc deákot, hogy a Baki Gáspár özvegyén behajtandó bírság bírói kétharmadát – minthogy szegénysége miatt azt elengedte – ne szedje be.³¹ A büntetés elengedése azonban kivételes esetnek minősíthető, a Barát bírói székének bizonyára jelentős jövedelme származott a kétharmados bírság címén beszedett ingóságokból vagy a zálogként lefoglalt jószágokból, amelyeket akár másokra is átruházhatott.³² Arról, hogy e járandóságokat miként osztották el, semmit nem tudunk, és a perek tárgyalásának gyakorlati lefolyásáról is kevés információval rendelkezünk. Ezúttal csupán egy apró adatra hívjuk fel a figyelmet. Bónis György kutatásai alapján tudjuk, hogy Mohács előtt a bírságlevelek kiadása bizonyos rend szerint történt.³³ Fráter György ítélszékének a következő volt a gyakorlat: a formuláskönyvbe vezetett egyik esetben, minthogy az alperes a terminuson nem jelent meg, a felperes ügyvédje ítéletet kért. A kihirdetés második és harmadik napjának elteltével – a felperes ügyvédjének kérésére – az újbóli végrehajtásról kelt ítéletlevelet a Barát megíratta ítélmesterével, bírói pecsétjével megerősítette, és azt a bírói ház előtt kihirdették.³⁴ Az eljárás tehát ugyanaz lehetett, mint a közép-

30 Formulárium fol. 11v–12r.

31 Uo. fol. 14r.

32 Az erdélyi vajdák is éltek a bírói székük által lefoglalt birtokok és a kétharmad átruházásának gyakorlatával ld. *Neumann Tibor: A vajdai adományozás kezdetei. Történelmi Szemle 55. (2013) 262–263.*

33 *Bónis Gy.: i. m. (18. jz.) 390–392.*

34 Ld. Függelék 3. sz.

korban, a perek tárgyalása egy erre a célra szolgáló teremben, valószínűleg a püspöki palotában folyt, a jogkeresők pedig addig az udvaron tartózkodtak.

A tiszántúli területek mellett Fráter György bírói hatásköre az egykori erdélyi vajdaság területére is kiterjedt, melynek jogrendje azonban különbözött a magyarországi vármegyékétől. Itt – ahogyan a viszonylag gyér forrásokból kikövetkeztethető – a bírói hatalmat megosztva gyakorolta részint a királynéi kúriával, részint két alhelytartójával és bírói helyettesével, Mikola Lászlóval és Kemény Jánossal. Az alhelytartók közül a többnyire saját szamosfalvi birtokán ítélező Mikola korábban erdélyi alvajdaként szerzett bírói gyakorlatot,³⁵ címei pedig híven követik a Barát egyre változó hatáskörét: 1543-ban még erdélyi királyi alhelytartó (*in regno Transsilvaniae vicelocumtenens regius*),³⁶ 1545-től viszont már következetesen *vicelocumtenens reginalis majestatis et illustrissimi filii sui ac in regno Transsilvaniae viceiudex generalis*.³⁷ Gyerőmonostori Kemény János alhelytartói és helyettes főbírói tevékenységéről jóval kevesebb adattal rendelkezünk, ő először 1547 márciusában tűnik fel a Mikola által 1545-től viselt címmel.³⁸ Gyér előfordulását valószínűleg azzal lehet magyarázni, hogy a Barát és Izabella közötti hatalmi harcban a királyné pártján állott; 1551. április 24-én Balassa Menyhért és Kendi Antal társaságában, a királyné szolgálaként és tanácsosaiként az erdélyi országlakosok nevében arról biztosították az erdélyi káptalant, hogy a királyné által lefoglalt enyedi kastélyukat a Fráter Györggyel való viszály elmúltával visszakapják.³⁹

Az egymásnak olykor ellentmondó adatok alapján úgy tűnik, nem volt egyértelműen behatárolt joghatósága e bíróságoknak, annak ellenére, hogy az 1544 augusztusában Tordán tartott országgyűlés szabályozta azokat az ügyeket, melyeket a helytartó székéről a királynéi jelenlét elé lehetett vinni (becsületet és főbenjáró ítéletet érintő ügyek), és a terminusok tartásának rendjét is meghatározta.⁴⁰ 1549 végén újból rendet próbáltak tenni a terminusok körül, évente négy törvényszakot szabva meg, melyeket Tordán szándékoztak megtartani.⁴¹ Az országgyűlési végzésekben foglaltak azonban – az okleveles adatok alapján – nem valósulhattak meg maradéktalanul. A bírói szervezetben mutatkozó bizonytalanságokat és a jogszolgáltatás menetét nagymértékben meghatározta a helytartó és a királyné közöt-

35 1537-ben említik alvajdaként. KmJkv II. 4592. sz. Kemény János alvajdai tisztségére nincs adatunk.

36 DJANC Fond fam. Wass de Ţaga fasc. XVIII. nr. 26. (a Wass család cegei levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a DJANC-ban őrzött anyagában).

37 MNL-OL F 4 A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Cista comitatum, Com. Alb. cista 3. fasc. 5. nr. 17. Vö. *Trócsányi Zs.*: i. m. (1. jz.) 31.

38 DJANC Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika nr. 36. 1548 áprilisában kelt oklevele uo. nr. 40.

39 Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum (Gyulafehérvár), Arhiva capitulului din Alba Iulia V. 92. (a gyulafehérvári káptalan levéltára a Batthyaneum-könyvtár őrzetében). *Trócsányi Kemény Jánost* nem említi alhelytartóként, tanácsúrként pedig csak 1556-tól ismeri, ld. *Trócsányi Zs.*: i. m. (1. jz.) 29.

40 EOE I. 188–189.

41 Uo. 295–296.

ti, szinte állandó konfliktus. Ezt jól szemlélteti György barát bírói székének 1546. október 28-án hozott döntése, mellyel Izabella parancsát egyszerűen törvénytelennek nevezi és érvényteleníti.⁴² Döntése előzményeként az szolgált, hogy a beszerceiek Izabellához fordultak a Bánffy Bernát elleni pertükben, melynek során néhány polgártársukat fõvesztésre ítélték, a királyné pedig – alhelytartójával és tanácsosaival együtt – az említett tordai országgyűlés végzése értelmében saját személyes jelenléte elé utalta az ügyet, ahol tanácsuraival és ítélőszékének ülnökeivel szándékozott azt felülvizsgálni.

Az egykori erdélyi vajdaság területén folyó központi bíraskodás elég zavaros helyzetét tovább bonyolította, hogy e területre Ferdinánd nevében is érkeztek bírói parancsok, ahogyan ez a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvi bejegyzéseiből kiderül.⁴³ A Királyhágón inneni területen a jogszolgáltatásban nagyon fontos szerep hárult az ítélőmesterekre, közöttük Csombordi Máté mesterre, aki különös módon ugyanabban az évben helytartói vagy alhelytartói, királynéi vagy egyszerűen erdélyi ítélőmesterként jelenik meg a forrásokban.

Függelék

Bácsi János formuláskönyve (részlet)⁴⁴

A kézirat jelzete: Biblioteca Universitară Lucian Blaga (Kolozsvár), Ms 1271. (az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori kéziratárának gyűjteményében, az Egyetemi Könyvtár őrizetében).

1. Exhibitoria

Fráter György az Orod-i káptalanhoz. Előadták néhai Porkolab István, majd Giula-i Horwat István (nobiles) özvegyének: Erzsébetnek (n) nevében, hogy három évvel ezelőtt, február 2. körül (circa festum Purif. Mariae virg.), midőn ő Janoshaza-i Bankwy/Bankewy László (n) betegsége miatt hozzá és feleségéhez, saját leányához: Krisztinához ment, annak Janoshaza-i (Zarand vm.) részbirtokán levő udvarházánál Bankewy előbb gyalázta őt,

42 DJANC Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika nr. 31. A királyné Bánffy Bernáthoz intézett parancsának indoklása szerint: „quia nos unacum vicelocumtenente nostro et aliis dominis consiliariis nostris recognoscendo publicam regni nostri constitutionem per dominos regnicolas, tam huius Transsilvaniae, quam Hungarie regnorum nostrorum in dieta anno proxime preterito Thorde celebrata editam, ut universe cause regnicolarum nostrorum factum honoris ac sententiam capitalem [...] in nostram presentiam appellari possint”. Fráter György bírói széke a következő szavakkal érvényteleníti a döntést: „contra tenorem legis fuerant emanate, eas nos jure mediante cassas fecimus”.

43 KmJkv II. 4939., 4953., 4954., 4962., 4963. sz. (1549-ben kelt bejegyzések).

44 Az alábbiakban Bácsi János formuláskönyvéből a Fráter György nevében kelt oklevelek közül azok regesztáit közöljük, melyek a jogszolgáltatásra vonatkozóan jelentős adatokkal szolgálnak.

majd Nagy Balázs (providus) nevű kocsisát (*kochywectorem*), valamint őt is fogságba vetette. Eközben az említett Krisztinát felfegyverzett szervitoraival az ő Giulia mezővárosi (Beekes vm.) részbirtokán levő udvarházához küldte, ahova erőszakkal behatoltak, és egy ládából elvitték korábbi férjének: néhai Porkolab Istvánnak (n) Giulia mezővárosi, továbbá Kamuth és Weresegihaz (Bekes vm.) birtokbeli részeire vonatkozó okleveleit (*litteras et litteralia instrumenta puta donationales, introductorias, statutorias privilegiales*), és kedvük szerint cselekedtek azokkal, majd a következő napon őt is, nevezett kocsisát is szabadon engedték. Bankewy László, ezekkel korántsem megelégedve, ugyanazon év Judica vasárnapja táján felfegyverzett embereivel és familiárisaival az asszony Weresegihaz-i (Beekes vm.) nemesi udvarházához ment, és azt lerontatta, ezzel több mint 1000 Ft kárt okozva neki. Ugyanakkor második férjétől, néhai Horwat Istvántól született fia: István (n) – nem tudni mi okból – első férjének, említett Porkolab Istvánnak Weresegihaz-i, Kamuth-i és Giulia mezővárosi jószágait, melyeket ő férje életében és halálát követően is békében birtokolt, miután az említett nemesi udvarházból 200 Ft-ot érő arany- és ezüstneműt és egyéb ingóságot is – az őt első férje jószágaiból megillető hitbére és jegyajándéka megfizetése nélkül – elvitt, hatalmasul elfoglalta és kezénél tartja. Minthogy az ilyen fajta jószágfoglalásokat és hatalmaskodásokat az országlakosok határozata értelmében állandóan tárgyalják és ítéletet hoznak (*huiusmodi bonorum occupationes actusque potentiarias per nos ex publicis constitutionibus regnicolarum continue discuti debent et adiudicari*), [utasítja a káptalant, hogy a nevezett hatalmaskodókat idézzék meg]. (fol. 1r–v)

2. Communis inquisitio simplex

Fráter György a váradelőhegyi Szent István káptalanhoz (*capitulum ecclesiae Stephani prothomartiris de promontorio Waradiensi*). F. III. p. dom. Invocavit-kor, midőn a Dorottya-napi terminust tartották – mely terminusra a bíraskodása alá rendelt bizonyos vármegyék hasonló ügyeit halasztotta (*instante scilicet termino celebrationis iudiciorum festi beathae Dorotheae virginis et martiris proxime preteriti, ad quem utputa terminum similes et alie nonnullae causae nonnullorum comitatum iudicatu nostro deputatorum per nos generaliter fuerant prorogate*) – megjelent saját ügyvédvalló levelével Prybek Péter (n) és Sysvar/Sysman Ferenc nevében Buda-i Péter deák, aki halasztólevele és a káptalan intőlevele értelmében Debreczen-i Kardos Józsa (n) ellenében előadta, hogy mintegy három évvel ezelőtt, Assumt. Virg. Mariae táján a nevezett Kardos Józsa [- - -]. Erre az alperes Kardos Józsa nevében, az erdélyi káptalan (Albensis Transsylvaniae) ügyvédvalló levelével Warad-i Veres Balázs azt válaszolta, hogy a hatalmaskodás elkövetésekor Kardos Józsa nem volt jelen, és e keresetben nem bűnös; ezt a szomszédokat és határosokat, a Debreczen mezővárosiakat, illetve Bihar vármegye nemeseit és nemtelenjeit megkérdezve, köztudománnyétel útján bizonyítani tudják, melynek elvégzésébe a felperesek is beleegyeztek. Ezért utasítja a káptalant, hogy mindkét fél részére rendelt ugyanazon tanúbizonyságát küldje ki a mindkét fél részére kijelölt embere mellé, akik f. V. p. Remin.-kor kiszállnak Debreczen mezővárosba, és ott a szomszédosok, határosok, Bihar vármegyei nemesek és nemtelenek körében, 16 márka büntetés és a kötelező eskü (*ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque Sacrae Coronae observando tacto dominicae crucis signo prestando, odio, favore, amore, timore, praeceque et premio partium postergatis absque scrupulo cuiuslibet falsitatis solum Deum et eius iusticiam ferendo, prae oculis partibus etiam praedictis et eorum legitimis procuratores tempore huiusmodi attestationis et communis inquisitionis semotis huic procul et obiectis*) terhe alatt tanúvallatást tartanak arról, hogy a nevezett

Kardos Józsa – midőn a felperesek Debrecen-ben, Horwat Márk házában vendégeskedtek – éjnek idején felfegyverzett cinkosaival együtt a házba rontott, és a felpereseket megvertek, Pribek Pétert pedig súlyosan megsebesítették, vagy pedig Kardos Józsa ott sem volt, és a felperesek keresetében teljesen vétlen. A köztudományvételről – a birtokok, nemesek és nemtelenek neveit feljegyezve – 15. napra tegyenek jelentést. Datum Varadini secunda die termini prenotati. Anno domini millessimo etc. (fol. 1v–2v)

3. Sententia super facto calumniae quia sententiam invalidatam suscitavit

Fráter György a váradelőhegyi Szent István káptalanhoz (*capitulum ecclesiae sancti Stephani prothomartiri etc.*). Tudtul adja, hogy egyfelől Debrecen-i néhai Kardos Imre (n) özvegye: Erzsébet (n) felperes, másfelől Pribek Péter, Kwzy-i Halmossy Gergely és néhai Halmossy Bereck (nobiles) alperesek közötti perben, amely a felperes Fanchika (Bihor vm.) birtokon levő majorsági házának elfoglalása és lerombolása (*invasio ac distractio*), szénájának elvitele, személyének gyalázása, ugyanazon birtok határában a Bay nevű erdő eladása és kivágása (*venditio et succisio*), továbbá a káptalan megintő oklevelében felsorolt egyéb hatalmaskodások okán színe előtt folyt, majd az elmúlt év Bálint-napi terminusára (in termino celebrationis iudiciorum festi beati Valentini martiris in anno proxime transacto praeteriti, ad quem ut puta terminum similes et aliae nonnullae causae committatum iudicatum nostro deputatorum per nos generaliter fuerant prorogatae), jelenléte elé halasztatott, ahol az ügy kihirdetése után Pribek Péter alperes nem jelent meg, ezért a felperes a maga részére bírói levelet eszközölt ki, majd septimo die feriae quintae proximae post festum beati Matthiae ap. a káptalanhoz intézett ítéletlevelet is kiállíttatott, amely szerint Prybek Pétert hatalmaskodása okán – a magyar királyok törvényei értelmében – főbenjáró ítéletben, feje megváltásáért a felperes részére fizetendő 200 arany Ft-on és a [Fráter György] joghatósága alá tartozó területen levő minden birtokjogának elvesztésén marasztalták el (*in facto maioris potentiae, non tamen in sententia capitali, sed in emenda capitis sui ducentos florenorum auri facientes eidem tantummodo dominae actrici provenientes et insuper in amissione cunctorum iurium eiusdem possessionariarum ubilibet intra ambitum jurisdictionis nostrae habitarum*). Ezek kétharmada a bíróságot, egyharmada pedig a felperest illeti meg, az alperes pedig köteles megtéríteni a felperesnek a 850 Ft-os kár harmadrészét is. Ezen ítélet végrehajtására kiküldöttje a káptalani tanúbizonyság jelenlétében, az elmúlt év sab. a. Thomae de Aquino-n kiszállt az alperes Bodogffalwa-i (Bihor vm.) részbirtokához, ahol azonban a végrehajtást említett Halmossy Gergely és néhai Halmossy Bereck nevében szervitoruk és jobbágyuk: Kadar Benedek kivont karddal, visszautasítás által megakadályozta (*evaginato et extenso gladio ab executione pretacta repulisset fierique non admisisset*) és erről a káptalan 15. napra jelentést tett. E 15. napról végül a pert a mostani Dorottya-napi terminusra halasztották (*terminum celebrationis iudiciorum festi beati Dorotheae virginis et martiris proximae praeteriti, ad quem ut puta terminum universe [causae] nonnullorum comittatum iudicatum nostro deputatorum factum actuum potentiariorum iurium item hereditatum, impignoraticiorum, dotalitiorum, quartalitorum et obligaminum tangentes et concernentes per nos generaliter fuerant prorogatae*). Ekkor a felperest képviselő Warad-i Weres Balázs az alperes ellenében bemutatta [Fráter György] ítéletlevelét és a káptalan erre kelt jelentését, majd bírói levelet íratott, melyet az ítélőszék gyakorlata szerint f. VI. p. Valentini mart. kihirdettetett (*litteras nostras judiciales perscribi faciendo ac de consuetudine sedis nostrae iudiciariae feria sexta proxima post festum beati Valentini martiris proxime transactum ex ipsis litteris proclamari faciendo*). Minthogy

Halmossy a terminuson nem jelent meg, a felperes ügyvédje ítéletet kért. A kihirdetés második és harmadik napjának elteltével – a felperes ügyvédjének kérésére – az újbóli végrehajtásról kelt ítéletlevelet megíratta ítélmesterével, bírói pecsétjével megerősítette, és azt a bírói ház előtt kihirdették (*ad intercessionem eiusdem procuratoris ipsius dominae actricis perscribi, atque nostro quo in iudiciis utimur sigillo consignari easque preforibus domus nostrae judicariae publicari fecissemus*). Ekkor megjelent saját ügyvédvalló levelével, Halmossy Gergely alperes nevében Buda-i Péter deák, aki az ítélmestert ezen ítéletével kiadásától eltiltotta, és az ezzel járó három könnyű súlyú márkányi – ugyanannyi forintot kitevő – bírságot kétharmad részben a bíróság, egyharmad részben pedig a felperes kezénél letette, majd erről nyugtatták. Ezek után az alperes ügyvédje előadta, hogy ezen ügyben a felperes asszony patvarkodva és csalárdul járt el (*calumniose atque fraudulenter procederet*), minthogy az erőszakos visszaüzésről való jelentéstételkor (*tempore reportationis seriei premissae violentae repulsionis*) az alperes Bereck nevű testvére – ügyvédjük által – letette a visszaüzés díját a bíróságnak és a másik félnek, majd a keresetre megfelelően válaszoltak. Végül eme kereset alól való felmentésükért f. V. p. dom. Quasimodo napján tizenkettedmagukkal a káptalan előtt a bíróság döntése szerint esküt kellett tегyenek, és ezt meg is tették, melyről a káptalan nyugtatványt állított ki. Emiatt a felperes az ily módon leszállított pert nem kezdhette újra, a fentiek bizonyítására pedig az alperes bemutatta [Fráter György] eskütételt elrendelő ítéletlevelét, valamint a káptalan erre kiállított nyugtáját, a következők szerint: [ezen két oklevél szövegét nem vezették be a formuláskönyvbe]. Majd mindkét fél ügyvédje ítéletet kért. Mindkét oklevélből kiderült, hogy az alperesek előbb letették a visszaüzés díját, majd ügyvédjük a keresetre feleletet adott és ítéletet kért, mire az említett eskütételt elrendelték, és azt a káptalannál eskütársaikkal együtt le is tették, ezzel pedig a felperes keresete alól felmentést nyertek, a per pedig lezárult. Ennek ellenére a felperes asszony az említett ítéletlevelet és az erre kelt jelentést csalárd módon bemutatta és kihirdettette (*pre foribus domus nostrae judicariae proclamari fecisse*), majd – az alperesek távollétére hivatkozva – [újabb] ítéletlevelet állíttatott ki és pecsételtetett meg az ítélmesterrel (*litteras nostras adiudicatorias viceiteratae executionis per magistrum nostrum prothonotarium perscribi sigillarique fecisse*), mellyel az alpereseket az erőszakos visszaüzés díján marasztaltatta el. Ekkor az alperesek az említett módon tiltást tettek, bemutatták okleveleiket, amelyek szerint ezen ügyben már született ítélet, és ők eskütétellel tisztázták magukat. Minthogy a felperes asszony a befejezett pert – fejedelme engedélye nélkül – patvarosként és csalárd módon újra kezdte, és a mások mellett erről is kelt decretum értelmében [- - -] [a szöveg itt megszakad]. (fol. 2v–4v)

4. Novum iudicium maius

Fráter György etc. Bihar vármegye ispánjához, alispánjaihoz és szolgabíráihoz. Ikld-i Kolthy Barnabás (n) előadásából értesült, hogy nemrégiben Ikld-i Péter deák (n) feleségével: Fruzinával (n) a vármegye széke előtt folyó perében figyelmetlensége miatt ügyét elmulasztotta előadni (*tempore discussionis eiusdem causae ex quadam suae inadvertentia et simplicitate certas rationes propositionesque et allegationes, quas pro iurium suorum defensione coram vobis proponere et facere debuisset ommississet*), és emiatt számára káros ítéletet hoztak. Felhatalmazása alapján (*autoritate nobis superinde attributa*) elrendeli, hogy e pert tárgyalják egy közeli törvényszéki időpontban, ha pedig Kolthy ítéletükkel nem elégszik meg, a pert seriesével együtt tegyék át jelenléte elé. Másként ne tegyenek. (fol. 6r)

5. Absolutionalis propter non exhibitas litteras juramentales virtute novi iudicii exhiberi commissas

[- -] Mely 15. napról a per a mostani Dorottya-napi terminusra jutott, mely terminusra a bíraskodása alá rendelt bizonyos vármegyék ügyeit halasztotta (*terminum celebrationis iudiciorum festi beatae Dorotheae virginis et martiris proxime preteriti, ad quem scilicet terminum universae causae nonnullorum comitatum iudicatu nostro deputatorum per nos generaliter fuerant prorogatae*) és melyen egynémely főpapjával, ítélmestereivel és ítélszékének ülnökeivel (*una cum nonnullis dominis praelatis magistrisque nostris prothonotariis et sedis nostrae iudiciariae iuratis assessoribus*) törvényszékét ülte, elébe járult az említett Halmossy Gergely felperes nevében [Fráter György] ügyvédvalló oklevelével Buda-i Péter deák, másfelől Warad-i Weres Balázs, aki [Fráter György] ügyvédvalló levelel Erzsébet és Klára, az egri káptalanéval Baway Antal, az erdélyi (Albensis Transsylvaniae) káptalanéval pedig Kardos Józsa alpereseket képviselte. Péter deák előbb [Fráter György] eskütételt elrendelő ítéletlevelének és az erre kelt jelentésnek bemutatását kérte az alperesektől, de ezt az alperesek ügyvédje megtagadta, amiért a felperes részére ítéletet kért. Minthogy a felperes korábban – ügyvédje mulasztásai miatt – új ítéletet kért és nyert, majd az alpereseket a káptalani tanúbizonyosság által Jakab apostol 15. napjára (*ad prescriptum decimum quintum diem antelati festi beati Jacobi apostoli*) az említett ítéletlevel felmutatására intette és megidézte (*ammoneri et evocari fecisse*). Az ügyet innen Dorottya-nap terminusára halasztották (*causa eadem praescriptum terminum festi beatae Dorotheae virginis et martiris dilative attigisse*), melyen a felperes ügyvédje az ítéletlevel bemutatását kérte, de azt az alperesek a bírói kérésre nem tudták bemutatni. Ezért – főpapjai, ítélmesterei és ítélszéki ülnökei tanácsából – Halmossy Gergely felperest az eskütétel alól felmentette, a Karos nevű erdőt pedig haszonvételeivel és tartozékaival együtt neki ítélte. Datum Varadini feria quinta proxima post dominicam etc. (fol. 6v–7v)

6. [cím nélkül]

A per tárgyalásakor néhai Tholdy Albert ügyvédje kifogást tett és eskütételt kért, melyet néhai Thwry/Tury László ügyvédje elfogadott, majd János király személyes jelenléte elrendelte [a káptalan előtti] eskütételt, de a kijelölt időpontban Thwry László nem jelent meg, ahogyan ez [a káptalan] jelentéséből nyilvánvaló. Emiatt a bíróság – némely főpapak, ítélmesterek és ítélszéki ülnökök tanácsából – a Kozma Péter házához tartozó szántóföldeket, réteket és kaszálókat a felperesnek ítélte, az alperes Thwry László fiát: Ferencet pedig – az említett földek jogtalan és erőszakos elfoglalása, továbbá a felperes jobbágynak: Fekethe Istvánnak néhai Thwry László jobbágjai általi megverése okán (*pro premissis minus iusta et potentiaria occupatione praefatarum terrarum arabilium et pratorum, captivationemque dicti Petri Kozma ac verberatione eiusdem Stephani Fekethe jobagionum dicti actoris per dictos jobagiones ipsius quondam Ladislai Thwry ex transmissione et commissione eiusdem modo antelato factis*) – az erről kiadott dekrétum értelmében (*vigore generalis decreti superinde editi et stabiliti*) elmarasztalta, elrendelve néhai Thwry László [Fráter György] joghatósága alatti területen belüli jószágainak és birtokjogainak becstűjét és kétharmad részben a bíróság, harmadrészben a felperes részére való átadását, továbbá ugyanazon birtokjogokból a fogvatartott Kozma Péter és a megvert Fekethe István jobbágyság 80 arany Ft-ot kitevő, valamint Thwry László tíz jobbágyságára egyenként 10 márka (összesen 400 arany Ft) vérdíjnak Tholdy Miklós felperes részére való fizetését. Küldjék ki emberüket tanúbizonyosságul a felsorolt küldöttjei mellé, akik szálljanak ki Theleky birtok-

ra, illetve a Kozma Péter házához tartozó szántóföldekre, rétekre és kaszálókra, ahol a szomszédok és határosok jelenlétében iktassák azokat újra a felperes részére, majd szálljanak ki Thwry Lászlónak [Fráter György] joghatóságán belül levő birtokaira, hívják össze a szomszédokat, határosokat, az elítélt fiait, leányait és atyafiait, járják meg a birtokokat, becsülik meg azokat, különítsék el a fiak, leányok részeit, adják ki özvegyének hitbérét és jegyajándékát. Ezek után szakítsák ki azokból a 80 Ft-os vérdíjat, és adják át a felperesnek, a maradékot pedig adják kétharmad részben a bíróság, harmadrészben a felperes kezére, majd szálljanak ki Thwry László említett tíz jobbágyának házaihoz és örökségeikhez, hívják össze a szomszédokat és határosokat, továbbá az elítélt jobbágyok fiait, leányait és atyafiait, járják meg és becsülik fel a jószágokat, különítsék el másokét ezekétől, aztán előbb az ingóságokból, ha pedig abból nem telne ki, az örökségekből különítsenek el 400 Ft értékűt, és adják a felperes kezéhez. E jószágok addig maradjanak a bíróság és a felperes kezén, míg azokat [Fráter Györgytől] és a felperestől becsü alapján (*in condigna eorumdem estimatione*) vissza nem tudják váltani. Az elítélt és mások ellentmondását ne vegyék figyelembe, (fol. 7v–8v)

7. Novum iudicium

Fráter György etc. a Warad-i káptalanhoz. Előadták Debreczen-i néhai Kardos Imre (n) özvegyének: Erzsébetnek (n) személyében, hogy a Kezy-i Halmossy Gergellyel (n), bizonyos – a káptalan jelentő- és megintőlevelében leírt – hatalmaskodások okán [Fráter György előtt: *coram nobis*] folyó perében az ügyvédje figyelmetlenségből (*ex quadam sua inadvertentia*) bemutatta [Fráter György] két ítéletlevelét és a káptalan erre kelt jelentését, melyeket már [korábban] érvénytelenítettek, és ezek által Halmossy Gergelyt megkárosította. Ugyanakkor a panaszost ezek bemutatása és pereskedése okán patvarkodás bűnén és 40 arany Ft-on marasztalták el, ha viszont a nevezett ügyvédje nem mutatta volna be az érvénytelenített ítéletleveleket, akkor az asszony is előadhatta volna perében kifogásait és választételét. Ezért az asszony kérésére pertújrafelvételt és új válaszadást engedélyez (*ipsa domina causa in premissa contra prefatum Gregorium Halmossy novum iudicium recipere novasque allegationes responsiones ac ea omnia que juris sunt et iusticie facere valeat atque possit imo ammuimus et concedimus presentium per vigorem*), és bírói hatalmánál fogva (*authoritate iudicatus nostri qua fungimur*) utasítja a káptalant, hogy küldje ki emberét tanúbizonyságul Halmossy Gergely házához, intse meg királyi szóval (*verbo nostro regio*), és idézzék meg parancsa bemutatásától számolt 15. napra a perről kelt okleveleivel együtt pertújrafelvételre és új válaszadásra (*novum iudicium novasque allegationes recepturas*). A megszabott terminuson akár megjelenik, akár nem, a megjelenő félnek törvényt szolgáltat. A megintésről és értesítésről személyes jelenlétének tegyenek jelentést, (fol. 10v–11v)

8. Restatutoria ex contradictione statutionis

Fráter György etc. a váradelőhegyi káptalanhoz. Tudtul adja, hogy Nemesgyantha-i néhai Deak Ferenc fia: Lőrinc (n) pusztá nemesi udvarházának, Nemes György (n), illetve néhai Zewch Tamás leánya: Ilona és Tusa [?] Péter özvegye: Nemesgyantha-i Nemes Erzsébet Nemesgyantha-i (Bihar vm.) pusztá nemesi telkének, továbbá egy Rohgentha másként Olahgentha (Bihar vm.) birtokbeli pusztá nemesi teleknek, úgyszintén Aztalgiartho László (n) fogadott fia: Skalyth Bálint (n) által lakott Rohgenta-i birtokrésznek – melyek a felperes Skalyth Bálintot örökjogon megilletik – iktatásakor tiltást tettek, amiért az említett felperes

Deak Bálintot és Mihályt, Nemes Istvánt, Cherews Lászlót és Benedeket, valamint Nemes Jánost Szt. Mihály nyolcadára [Fráter György] jelenléte elé perbe hívta (*ad octavas festi Sancti Michaelis Archangeli proxime preteritas nostram in presentiam traxisset in causam*). E terminusról a per [Fráter György] halasztólevelével a mostani Dorottya-napi terminusra jutott, melyen a felperes ügyvédje: Bwda-i Péter deák megfelelő napokig várta Deak Bálintot és Mihályt, Nemes Istvánt, Cherews Benedeket és Lászlót, valamint Nemes Jánost, de azok nem jelentek meg, amiért [Fráter György] bírói levelével elmarasztalták őket, majd a felperes ügyvédje ítéletet kért. Minthogy a jószágok iktatásakor [a helytartó küldöttje: *homo noster*] a káptalani tanúbizonyosság jelenlétében kiszállt a nemesi udvarházhoz, a két pusztá nemesi telekhez, valamint Aztatgyarto László birtokrészéhez, és ott a szomszédok és határosok jelenlétében be akarta vezetni azok birtokába a felperest, de az alperesek tiltást tettek, amiért őket okot adni Szt. Mihály nyolcadára megidézték. E terminusról a per halasztással a mostani Dorottya-napi terminusra került, ahol viszont az alperesek nem jelentek meg (*incausamatracti terminum ad huiusmodi nostram veluti iudicis sui deputati in presentiam venire vel mittere non curasse*), amiért a nevezett jószágokat haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt – némely főpapjaival, ítélőmestereivel és nemesekkel, úgymint ítélőszékének ülnökeivel (*nonnullis dominis prelati, magistris prothonotariis et regni nobilibus, sedis ut puta nostre judicarie juratis assessoribus*) – a felperesnek ítélte örök jogon, az alpereseket pedig jogtalan ellentmondásuk okán egyenként három nehéz súlyú márka, tehát összesen 72 Ft bírságon marasztalta el, melynek kétharmada a bíróságot, harmadrésze pedig a felperest illeti. Ugyanakkor felhatalmazása alapján (*autoritate nobis superinde attributa*) elrendeli, hogy küldjék ki tanúbizonyosságukat kijelölt embere mellé, majd szálljanak ki előbb Nemesgyentha, Rohgenta másként Olahgenta (Bihor vm.) birtokokhoz, nevezetesen Deak Lőrinc pusztá nemesi udvarházához, Nemes György, valamint Nemes Ilona és Erzsébet Nemesgyentha-i és Rohgenta-i két nemesi telekhez, Aztatgyartho László Rohgenta-i birtokrészéhez, ahol a szomszédok és határosok jelenlétében iktassák be újra a felperest azok birtokába. Azután szálljanak ki az elítélteknek joghatóságán belül levő javaihoz és birtokjogaihoz, hívják össze a szomszédokat és határosokat, járják meg és becstüljék fel a jószágokat, különítsék el másokét ezekétől, aztán előbb az ingóságokból, ha pedig abból nem telne ki, a birtokjogokból különítsenek el 72 Ft-ot érőt, és iktassák azokat zálog címén kétharmad részben a bíróság, egyharmad részben a felperes részére. E jószágok addig maradjanak a bíróság és a felperes kezén, míg azokat [Fráter Györgytől] és a felperestől becstü alapján (*in condigna eorumdem estimatione*) vissza nem tudják váltani. Az elítéltek és mások ellentmondását ne vegyék figyelembe. A végrehajtásról tizenötöd napra tegyenek jelentést. Datum Waradini etc. (fol. 12v–14r)

9. Sententia ex communi inquisitione cum iuramenti depositione

[Fráter György] midőn egynémely főpapjával, ítélőmestereivel és ítélőszékének ülnökeivel (*una cum nonnullis dominis prelati magistrisque prothonotariis et regni nobilibus sedis ut puta nostrae judicariae juratis assessoribus*) Warad-on törvényszékét ülte, elébe járult ügyvédvalló levelével a felperesek, úgymint Feleghazy Mihály és Bálint képviselői Iklod-i Kolthi Barabás, és az Arthandy Kelemen [Fráter György] ügyvédvalló levelével képviselő Bwd-i [?] Sany István jelenlétében vizsgálatra (*nostro judiciario examini*) bemutatva [valamelyik hiteleshelynek] a fenti ügyben VI. d. f. IV. p. Pentech. kelt, papírra írott, zárt, kívülről pecséttel megerősített oklevelét, melyet terjedelmessége miatt nem ír-
nak át (*propter eius prolixitatem praesentibus de verbo ad verbum inscribi facere nobis*

tediosum extitit), de átolvasva visszaadnak a felperesnek. Minthogy a nevezett Arthandy György [!] alperes sem személyesen, sem küldöttje által nem jelent meg jelenléte előtt, bírói levéllel elmarasztalták, a felek ügyvédjei pedig ítéletet kértek. A per tárgyalása során az alperesek ügyvédje állításaik igazolására köztudományvételt kért Tarcha birtok szomszédai és határosai, a Bihar vármegyei nemesek és nemtelenek körében, melyet a felperesek ügyvédje elfogadott és ennek idejét pünkösöd tünepének negyedik napjára (f. IV. p. Penthec.) jelölték ki, de – ahogyan a jelentésből kiderült – a kijelölt határnapon és helyen csak a felperesek jelentek meg tanúikkal, az alperesek pedig nem. Ezért a nevezett Arthandy György [!] alperest a felperesek Forrofüi [?] nevű halastavának elpusztításáért és lehalászáért (*dilapidatione et depiscatione*) – az erről kiadott dekrétum értelmében (*vigore generalis decreti superinde editi*) – nagyobb hatalmaskodás bűnében marasztalta el, és 100 arany Ft-ot érő 25 nehéz súlyú márkával büntette, továbbá elrendelte az okozott kár 110 Ft-ot kitevő, a felperesek által megfelelő számú ember esküjével visszaszerzendő felerészének törlesztését, valamint az említett 70 jobbágy Arthandy Kelemennek jutott felerészét, tehát 35 jobbágyot egyenként 10 márkán, tehát összesen 1400 arany Ft-on (*in singulis decem marcis homagialibus in toto mille quadringentos florenorum auri faciendas*) marasztalta el. Elrendeli, hogy a felperesek Oculi vasárnapján jelenjenek meg a hiteleshelyen (*coram vobis*), annyi tanúval, amennyi a nevezett 110 Ft-os összeghez elégséges (*cum tot personis hominum quot videlicet dictam summam centum et decem florenorum comprehendere poterunt*), és tegyenek esküt, azután küldjék ki tanúbizonyságukat [Fráter György] embere mellé, és szálljanak ki az elmarasztalt Arthandy Kelemennek joghatósága alá tartozó javaihoz és birtokjogaihoz, majd a szomszédok jelenlétében járják meg és becstüljék fel a jószágokat, különítsék el másokét az övétől, aztán előbb az ingóságokból, ha pedig abból nem telne ki, a birtokjogokból annyit, amennyi a felperesek eskütje alapján az okozott kár felerésze, adjanak a felperesek kezéhez, majd a maradék ingóságokból és ha szükséges a birtokjogokból szakítsák ki a 100 arany Ft-ot kitevő 25 nehéz súlyú márkányit is, és azt felerészben a bíróságnak, felerészben pedig a felpereseknek adják, és addig maradjanak zálogként azok kezén, míg azokat [a bíróságtól] és a felperestől becsti alapján (*in condigna eorundem estimatione*) vissza nem tudják váltani. Az elítélt és mások ellentmondását ne vegyék figyelembe. Ezek után menjenek a nevezett 35 elmarasztalt jobbágy lakóházaihoz és örökségeihez, ahol a szomszédok és az atyafiak (*filiis filiabus fratribus et quibusvis generationis eorundem convictorum*) jelenlétében előbb járják meg és becstüljék fel a jószágokat, különítsék el másokét az övéiktől, majd előbb az ingóságokból, ha pedig abból nem telne ki, akkor örökségeikből különítsék el a fejenként 10 márkányi bírságot [- -]. (fol. 14r–15v)

10. Evocatoria ad divisionem inter fratres condivisionales

Fráter György Bihar vármegye alispánjaihoz és szolgabíráihoz. Néhai Kewreos-i Lászlónak (n) néhai Panaz-i András leányától: néhai Katalintól (n) született leánya: Borbála (n) előadásából értesült, hogy a nevezett néhai Panaz-i András testvérének (frater carnalis): néhai Panaz-i Istvánnak leányával: Sárával (n), illetve ugyanazon Panaz-i András másik testvére (fr. c.): néhai Panaz-i Zsigmond leányának: néhai Katalinnak és [férjének] Boldizsárnak fiaival: Ferencsel és Farkassal úgymint osztályos atyafiaival a nevezett Panazy Andrásnak, Istvánnak és Zsigmondnak Taryan és etc. (Bihar vm.), Kaka (Bekes vm.) és Zelend (Bihar vm.) „omnino in Bihoriensi [!] comitatibus existentes” birtokbeli részein – melyek Borbála asszonyt és osztályos testvéreit: a nevezett Sárát és Katalint egyenlő jogon

illetik – osztozni kíván. Minthogy az ilyenfajta osztályt nem hosszú perrel, hanem azon vármegye alispánjával és szolgabírájával szokták elintézni, melyben az osztatlan jószágok vannak (*huiusmodi divisiones inter fratres et sorores nondum divisos in bonis eosdem equali jure concernentes et nondum divisos non longo litis processu sed medio duntaxat vicecomitum et judicialium talium comitatum in quibus huiusmodi bona dividenda adiacent fieri solent*), felhatalmazásánál fogva megparancsolja, hogy küldjenek ki egy vagy két szolgabíró a nevezett jószágokhoz, akik hívják össze a szomszédokat és határosokat, járják meg és becstüljék fel a részbirtokokat, osszák azokat három egyenlő részre, majd a nevezett asszony részét adják kezéhez úgy, hogy az említett Sára és Katalin asszony és mások tiltakozását ne vegyék figyelembe. Az osztályról a szolgabírák jelentése alapján adjanak oklevelet az exponensnek. (fol. 17v–18r)

ZSOLT BOGDÁNDI

THE RECORDS OF THE JUDICIAL ACTIVITY OF GYÖRGY FRÁTER IN THE FORMULARY BOOK OF JÁNOS BÁCSI

While the political events of the decade which followed the occupation of Buda castle by the Ottomans (1541) are now fairly well known, the details of the practical administration, government and jurisdiction in the areas especially east of the Tisza river are shrouded in the greatest obscurity. For a detailed presentation of the central administration of justice in the period earmarked by the governmental activity of György Fráter the collection of all charters issued by the judicial authorities is indispensable. This, however, could not be undertaken in view of the utmost dispersal of the charter material and the narrow framework of the present study itself. Although some family archives and those of the chapter of Gyulafehérvár have been searched for judicial documents from the period of György Fráter, the majority of conclusions formulated here with regard to the process of jurisdiction are based on the notes contained in the formulary book generally known as that of János Bácsi.

The chief importance of the formulary books resides in the fact that their compilers copied those texts they regarded as most typical of the judicial process, generally omitting names and dates alike, but sometimes – as in the *stylionarium* studied here – at least partly retaining them. The formulary book of János Bácsi was described by Anna Pécsi (1938), but she failed to notice the records made in the name of György Fráter, and also the fact that several among the texts are of non-Transylvanian provenance. The present study and the majority of conclusions formulated therein about the workings of the judicial procedure are mostly based on the notes made in the name of the Friar on the first eighteen pages of this thick volume.

One of these conclusions is that the judicial forum of the personal presence of the bishop of Várad, lieutenant and then chief justice, held for the counties east of the Tisza river, gathered on well defined terms at Várad. About the personnel of this tribunal we know little: its assessors may have been those members of the chapter of Várad trained in law; among the prothonotaries only György Pósa is mentioned by the name. Alongside the counties east of the Tisza, the Friar's judicial authority extended over the former voevodate of Transylvania, the legal system of which, however, differed from the one operating in the Hungarian counties. Here he shared judicial authority partly with the queen's court,

and partly with his two deputy lieutenants and judicial vicegerents, László Mikola and János Kemény. In the appendix of the study, we have published only those abstracts of the notes made in the name of György Fráter which provide relevant information about the administration of justice.